

Archeologisch onderzoek bij Bovenkarspel Het Valkje

WOUTER ROESSINGH

In de periode 1974-78 hebben archeologen van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) een grootschalig archeologisch onderzoek uitgevoerd ten noorden van Bovenkarspel. In vijf jaar tijd is een terrein van ongeveer 15 hectare opgegraven en daarbij is een groot deel van een nederzettingsterrein uit de bronstijd (ca. 1500-800 voor Chr.) onderzocht. De opgravingen hebben veel informatie opgeleverd over de gemeenschappen die in de bronstijd het oostelijk deel van Westfriesland woonden.

De resultaten van het archeologisch onderzoek van Bovenkarspel-Het Valkje zijn in het verleden nooit uitgewerkt. Enkele algemene zaken zijn gepubliceerd, maar bijvoorbeeld een overzicht van alle aangetroffen sporen en structuren ontbrak. Daar is gelukkig verandering in gekomen. Eind 2011 is aan de Universiteit Leiden een onderzoeksproject gestart met als titel *'Farmers of the coast'*. In dit project doen vier promovendi onderzoek naar verschillende aspecten van de Westfriesse bronstijd. De studie naar Westfriesse bronstijdnederzettingen is één van de onderwerpen en enkele oude opgravingen worden nu uitgewerkt, waaronder die van Het Valkje.

In dit artikel worden enkele aspecten met betrekking tot bewoning van Het Valkje in de midden- en late bronstijd kort besproken.

Archeologen aan het werk tijdens de opgraving bij Het Valkje. (afbeeldingen alle van auteur)

Achtergrond van het onderzoek

In 1942 vond het eerste archeologisch onderzoek naar bronstijdresten in Westfriesland plaats. Archeoloog A.E. van Giffen groef bij Zwaagdijk enkele grafheuvels op. In de jaren '50 en '60 werd het onderzoek voortgezet door archeologen van de Universiteit van Amsterdam. Vooral rond Hoogkarspel (ten zuiden van het Medemblikker Tolhuis) is toen veel gegraven, waarbij voor het eerst ook nederzettingsresten zijn onderzocht.

In de jaren '60 en '70 vonden in Westfriesland door ruilverkavelingen grootschalige bodemingrepen plaats. Hierbij werden vele archeologische resten vernietigd, met name resten uit de prehistorie en bronstijd. Voordat alles werd vernietigd, wilde de ROB nog een groot deel van een nederzettingsterrein uit de bronstijd onderzoeken. Het was echter nog niet bekend waar deze nederzettingen zich bevonden.

Daarom besloot de ROB vanaf 1972 veldverkenningen in het oostelijk deel van Westfriesland uit te voeren. Tijdens deze verkenningen werden alle vondsten van geploegde akkers verzameld en in kaart gebracht en bestond een globaal overzicht van archeologisch interessante terreinen. In 1973 voerde de ROB een proefonderzoek uit op twee vondstlocaties in Andijk, ter hoogte van de Kleingouw en de Hoekweg/Kleiakker.

Dit onderzoek diende enerzijds om de relatie vast te stellen tussen de aan het oppervlak aanwezige vondsten en de archeologische resten in de ondergrond. Anderzijds bood dit onderzoek voor archeologen van de ROB de gelegenheid om kennis te maken met de bronstijdarcheologie van Westfriesland. Een voorbereiding op het grootschalig onderzoek dat in het daaropvolgende jaar zou worden uitgevoerd bij Het Valkje.

De opgravingen

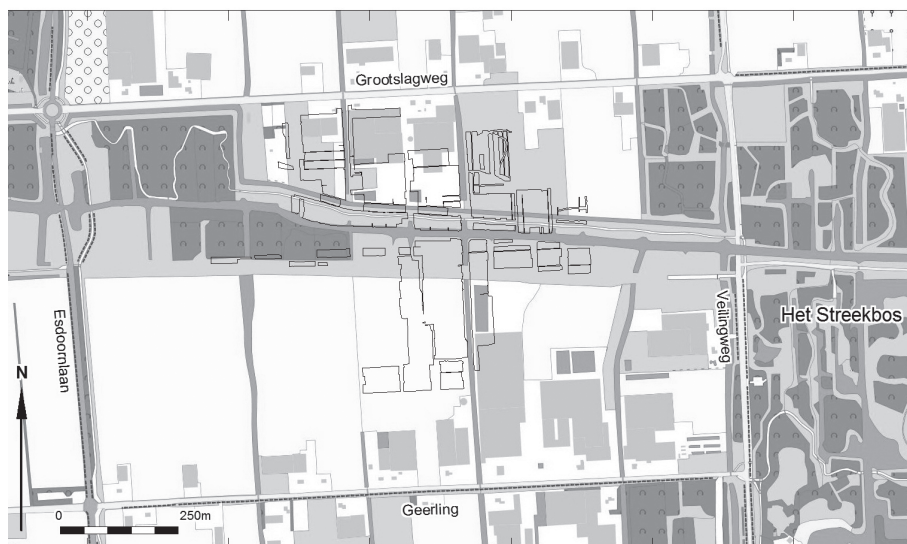
Er werd besloten een terrein ten noorden van Bovenkarspel op te graven ten westen van het huidige Streekbos, tussen de Grootslagweg, Veilingweg, Geerling en Esdoornlaan. De naam 'Het Valkje' verwijst naar een zogenaamd wiel dat is ontstaan door een dijkdoorbraak in de waterloop 'De Kadijk'.

Er zijn verschillende redenen waarom het gebied van Het Valkje werd uitgekozen voor vervolgonderzoek. Tijdens de veldverkenningen werden hier veel aardewerk scherven opgeraapt, waaruit bleek dat het terrein in de midden-bronstijd (ca. 1500-1000 voor Chr.) en late bronstijd (ca. 1000-800 voor Chr.) bewoond moest zijn geweest. Bovendien kon uit groundboringen worden geconcludeerd dat bij Het Valkje in de ondergrond een fossiele kreek aanwezig was, gekenmerkt door zandige afzettingen.¹

Uit de eerste resultaten van de verkenningen bleek dat met name deze zandige afzettingen favoriete bewoningslocaties zijn geweest in de bronstijd. Een opgraving over de volledige

1 Ente 1963.

breedte van een dergelijk zandlichaam (bij Het Valkje ca. 100 m) was nog nooit uitgevoerd. Een andere belangrijke reden om juist dit gebied uit te kiezen voor een grootschalige opgraving, is van praktische aard. Elk jaar werd een groot 'blok' door de ruilverkaveling onder handen genomen. Het terrein van Het Valkje bevond zich op een kruispunt van vier van deze 'blokken'. De archeologen zouden genoeg tijd hebben om hier ten minste vier jaar aaneengesloten te graven, zonder de ruilverkaveling in de weg te zitten.

De locatie van de opgraving Bovenkarspel-Het Valkje op de topografische kaart.

De opgraving startte in januari 1974 en eindigde in oktober 1978. In totaal is in deze vijf jaar bijna 40 maanden gegraven, waarbij ongeveer 15 hectare is onderzocht. Dit is enorm gebied, vergelijkbaar met het oppervlak van ongeveer 30 voetbalvelden. Tijdens het onderzoek zijn voornamelijk sporen uit de bronstijd aangetroffen.

De meeste sporen dateren in de midden-bronstijd, ongeveer tussen 1500 en 1000 voor Chr. Het overzicht van alle sporen wordt gedomineerd door honderden greppels (slootjes) die rond akkers en huiserven zijn gegraven. Opvallend is daarnaast de grote hoeveelheid huisplattengronden (boerderijen), waarvan er bijna 100 zijn gevonden. Overige sporen uit deze periode bestaan voornamelijk uit kleine ronde structuren (voor de opslag van gewassen?), stakenrijen (hekjes), waterputten en ploegsporen.

De sporen uit de late bronstijd, ongeveer tussen 1000 en 800 voor Chr., beperken zich tot enkele brede greppels die onderdeel uitmaken van min of meer rechthoekige greppelsystemen. Van deze greppelsystemen wordt verondersteld dat ze huiserven hebben omgeven,

maar sporen van huisplattegronden uit deze periode ontbreken vooralsnog. Naast de grepsystemen zijn overige sporen uit deze periode schaars.

Bewoningssporen uit de midden-bronstijd

De meeste sporen die tijdens de opgraving zijn aangetroffen, dateren in de midden-bronstijd, ongeveer tussen 1500-1000 voor Chr. Het is vooralsnog lastig om in deze periode van 500 jaar een fasering vast te stellen, daarvoor ontbreekt het aan voldoende daterende elementen. De oversnijdingen van sporen laten zien dat grote delen van het terrein vele decennia intensief in gebruik zijn geweest.

De spreiding van de sporen geeft aan dat de ligging van de fossiele kreek voor een groot deel bepalend is geweest voor de vestigingskeuze van de bronstijdboeren. De zandige / zavelige ondergrond was zeer geschikt voor akkerbouw. Bovendien zorgden de iets hogere ligging van het zandlichaam en de goede drainage mogelijkheid voor droge voeten bij wateroverlast.

Die wateroverlast of verschil in reliëf moeten echter niet overdreven worden, bewoning buiten de zandige ondergrond was ook mogelijk. Het huis in het uiterste westen van Het Valkje bevindt zich volgens de kaart van Ente bijvoorbeeld op de klei.² Ook recente opgravingen hebben aangetoond dat de lager gelegen, meer kleiige delen, geschikt waren om te wonen.³ Dit toont aan dat veel meer locaties in Westfriesland in de bronstijd bewoond waren dan tot voor kort werd aangenomen.⁴

Boerderijen

Tijdens de opgraving zijn de resten van 92 huisplattegronden teruggevonden. De meeste boerderijen hebben een oost-west oriëntatie, met uitzondering van een cluster in het noordwesten van de opgraving. Hier bevinden zich enkele boerderijen die noord-zuid zijn georiënteerd. De huisplattegronden zijn relatief eenvoudig te herkennen in de vele sporen, door de regelmatige opbouw van de dakdragende constructie.

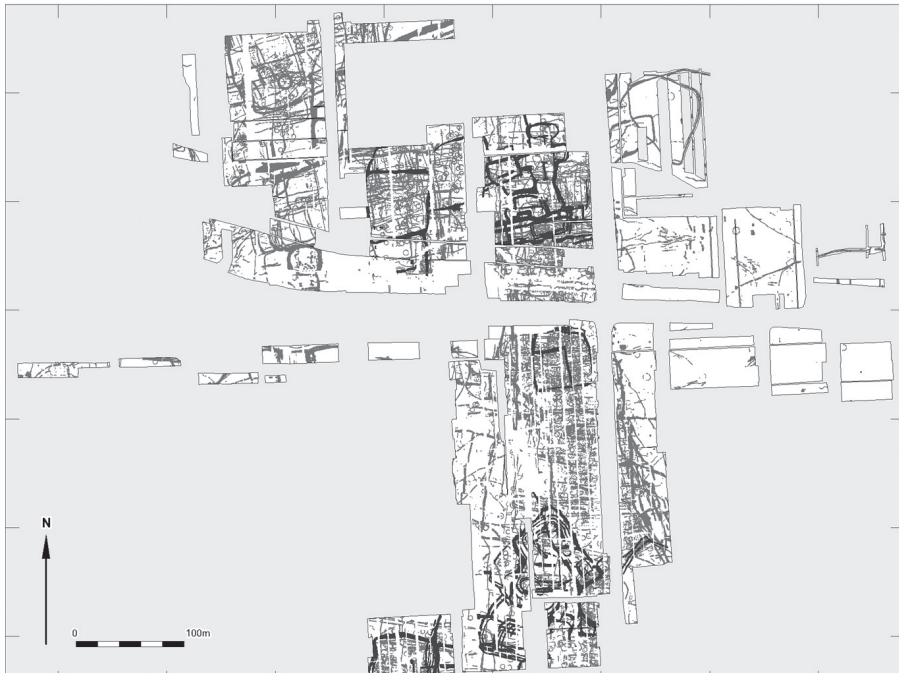
Hiervan resteren per plattegrond twee rijen van paalgaten. De afstand tussen de palen is per plattegrond zeer regelmatig en de palen zijn diep ingegraven. Wat de herkenning van de huizen daarnaast vergemakkelijkt, is de greppel die rond elk huis is gegraven.

De exacte afmetingen van de boerderijen zijn slechts bij benadering vast te stellen, omdat in vrijwel alle gevallen alleen de paalkuilen van de dakdragende constructie zijn teruggevonden. Sporen van de wandconstructie ontbreken, op één uitzondering na. Bij één plattegrond werd op een afstand van ca. 1,5 m van de dakdragende palen een rij kleine paalgaten

2 Ente 1963; Roessingh in voorbereiding.

3 Roessingh & Lohof 2011.

4 IJzereef & Van Regteren Altena 1991, 65.

Overzicht van alle bronstijdsporen van Bovenkarspel-Het Valkje.

teruggevonden. Ingeslagen paaltjes met een doorsnede van 5-10 cm.

De wanden van de boerderijen bestonden vermoedelijk uit gestapelde plaggen en bij sommige boerderijen kunnen deze plaggenwanden zijn verstevigd door zo'n palenrij. Vergelijkbare voorbeelden zijn teruggevonden bij plattegronden die door de ROB in Andijk zijn opgegraven. De afmetingen van de boerderijen van Het Valkje kunnen op basis van de locatie van de wand worden geschat. De meeste hebben een lengte van 15-23 m en een breedte van 5,6-6,1.⁵

De ingang van de boerderij bevond zich aan de korte zijden. Bij ongeveer de helft van alle huisplattegronden kon de ingang aan minimaal één van de korte zijden worden gereconstrueerd. Deze ingang is herkenbaar aan dicht op elkaar geplaatste palen, waarvan de afstand varieert van 0,6 tot 1,7 m.

Als de ingang aan beide zijden kon worden gereconstrueerd, viel op dat meestal de ingang in het oosten breder was dan die in het westen. Een verklaring hiervoor kan mogelijk gezocht worden in een verschillend gebruik van het oostelijk en westelijk deel van de boerderij. De boerderijen worden ook wel aangeduid als 'woonstalboerderijen', een onderko-

⁵ Roessingh in voorbereiding.

men voor zowel mens als vee. Een bredere ingang in het oosten kan praktisch zijn voor de doorgang van vee, zodat we een stal mogelijk in het oosten kunnen verwachten. Directe aanwijzingen voor een stal in de Westfrieze boerderijen (vee-boxen bijvoorbeeld) ontbreken echter vooralsnog.

Rond elke plattegrond is een greppel teruggevonden, de zogenaamde huisgreppel. Aangenomen wordt dat deze greppel vlak onder de dakvoet van de boerderij lag, zodat het regenwater kon worden opgevangen en de huisplaats droog bleef. Er komen verschillende vormen van huisgreppels voor. De meest voorkomende greppel bevindt zich om vrijwel de hele plattegrond. Aan de korte zijde is de greppel onderbroken, als doorgang naar de ingang van de boerderij. Opvallend is dat bij de meeste plattegronden de greppel langs de oostkant van de boerderij ontbreekt.

Net als de bredere ingang aan de oostzijde van de boerderij, kan dit mogelijk verklaard worden door een ander gebruik van het oostelijk deel van de boerderij en/of het erf.

Bijvoorbeeld een eenvoudige doorgang van vee en/of materieel. De huisgreppels vormen voor archeologen belangrijke contexten, omdat hierin nog vaak nederzettingsafval, zoals botmateriaal en aardewerk te vinden is.

Kuilenkransen en kringgreppels

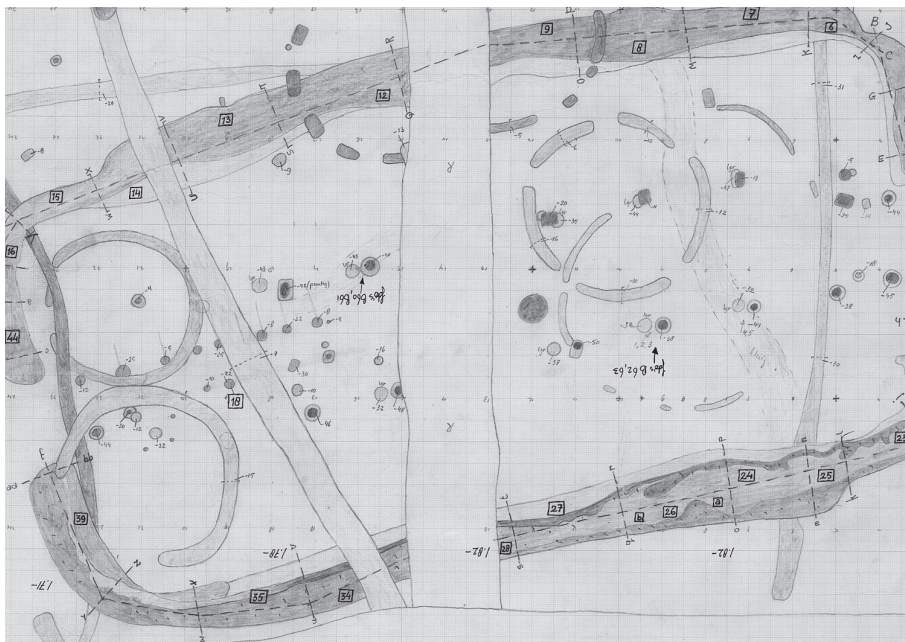
Op elke Westfrieze bronstijdnederzetting bevinden zich ronde structuren met een diameter van ongeveer 4 m. Deze structuren lijken een typisch Westfries fenomeen, nergens anders worden ze zo veelvuldig aangetroffen. Alleen op Texel en in het duingebied zijn enkele vergelijkbare voorbeelden bekend. De ronde vorm kan bestaan uit een gesloten greppeltje (kringgreppel) of een kring van afzonderlijke kuilen (kuilenkrans).

Er zijn bij Het Valkje bijna 700 ronde structuren gevonden. Het grootste deel (ca. 600) bestaat uit kringgreppels, de overige zijn kuilenkransen. De kringgreppels en kuilenkransen komen meestal in clusters bij elkaar voor en ze bevinden zich meestal in de directe nabijheid van de boerderijen.

Waarschijnlijk kunnen de ronde structuren in verband worden gebracht met de opslagen/ of het drogen van gewassen, maar directe aanwijzingen daarvoor zijn nog niet gevonden.⁶ Elders in Nederland worden op bronstijdvindplaatsen vaak zogenaamde 'spiekers' gevonden; eenvoudige vier- of zespalen constructies die voor de opslag van oogst / materieel hebben gediend. Dergelijke schuurtjes ontbreken op de Westfrieze vindplaatsen.

De ronde structuren kunnen dus met opslag te maken hebben, maar hoe deze constructie er dan heeft uitgezien is onbekend. Sporen van palen zijn bijvoorbeeld nooit aangetroffen bij de ronde structuren. Het is daarnaast evengoed mogelijk dat de opslag in de boerderij

⁶ Buurman 1979; Bakker 2004.

Veldtekening met daarop sporen van een huisplattegrond.

plaatsvond. Een andere mogelijkheid is dat de ronde structuren een zeer tijdelijke functie hebben gehad, bijvoorbeeld een plek waar schoven werden gedroogd. De greppel en/of kuilen kunnen dan hebben gediend om de plek te draineren.

Net als bij Het Valkje zijn ook bij opgravingen rond Hoogkarspel en Medemblik de kringgreppels in de meerderheid. Tijdens onderzoek in Enkhuizen werden daarentegen veel meer kuilenkransen gevonden.⁷ Er is nog geen verklaring voor het veelvuldig voorkomen van bepaalde 'types' per regio. Dit zou te maken kunnen hebben met een specifieke (regionale?) voorkeur of met een afwijkende functie.

Bewoningssporen uit de late bronstijd

Door een stijgende grondwaterspiegel in de loop van de late bronstijd veranderden de condities in Westfriesland. Door de vernatting trok men naar de hogere delen in het landschap. In het begin van de late bronstijd (vanaf ongeveer 1000 voor Chr.) worden deze veranderingen ook zichtbaar binnen het nederzettingsterrein van Het Valkje. In de voorgaande bewoningsperiode van vijf eeuwen lijkt vrijwel het hele terrein in gebruik te zijn geweest. De vele greppels en huizen uit deze periode laten dit zien. Vanaf de late bronstijd beperken

⁷ Bakker & Metz 1967; Bakker et al. 1977 (Hoogkarspel-Tolhuis en Watertoren), Schurmans 2010 (Medemblik-Schepenvijk II) en Roessingh & Lohof 2011 (Enkhuizen-Kadijken).

de – voor ons archeologen zichtbare – activiteiten zich tot grofweg drie plekken binnen het opgegraven areaal. Op deze plekken zijn clusters van zeer brede en diepe greppels aangetroffen, die min of meer rechthoekige terreinen afbakenen. De greppels hebben een breedte van soms wel 5 m en een diepte van vaak 1 m onder het opgravingsvlak.

Deze greppelsystemen worden ook wel ‘terpsloten’ genoemd, vernoemd naar greppels die rond een opgehoogd terrein (terp) werden gegraven, voor drainage van het terplichaam en afvoer van het water. Eventueel kon de vrijgekomen grond uit de greppels worden gebruikt om het terrein op te hogen.

Dit fenomeen past goed in het beeld wat we hebben van de vernatting in de late bronstijd. Directe aanwijzingen voor deze terpen zijn echter schaars op de Westfriese nederzettingsterreinen. Er wordt in de literatuur wel melding van gemaakt, maar gelet op het geringe aantal (directe) aanwijzingen, moeten we ons afvragen of er in de late bronstijd wel overal terpen zijn geweest.⁸

Binnen de greppelsystemen kunnen huisplattegronden hebben gestaan, sporen van huizen ontbreken echter. Dit wordt toegeschreven aan slechte conserveringsomstandigheden, omdat de terpen in latere tijden zijn genivelleerd.⁹ Binnen de greppelsystemen zijn enkele lege zones te herkennen, waarbinnen we een huis erf zouden kunnen reconstrueren.

De buitenste greppels omsluiten vaak een terrein van ongeveer 50 x 50 m, wat mogelijk als erf zou kunnen worden geïnterpreteerd. Hierbinnen zien we (soms) kleinere ‘compartimenten’ met wisselende afmetingen. De functie hiervan is onduidelijk, mogelijk omsluiten de greppels van deze delen een huisplaats. Vooral in het noorden zien we veel van dergelijke kleine compartimenten (ca. 25 x 10-15 m) waarbinnen een huis kan hebben gestaan.

De greppelsystemen uit de late bronstijd zijn goed te dateren omdat hieruit enorm veel vondstmateriaal afkomstig is. Het aardewerk uit de late bronstijd behoort tot de Hoogkarspel-jong groep en is van veel betere kwaliteit dan het aardewerk uit de voorgaande periode (Hoogkarspel-oud aardewerk).¹⁰ Het aardewerk en ¹⁴C-onderzoek dateert de greppels in de periode 1000-800 voor Chr.

Amersfoort, januari 2014

* De auteur is promovendus aan de Universiteit Leiden binnen het onderzoeksproject ‘Farmers of the coast’. Voor meer informatie over dit onderzoeksproject: www.westfrisia.com.

8 Duidelijke aanwijzingen voor en terplichaam zijn aangetroffen tijdens het onderzoek in Medemblik-Schepenwijk II (Schurmans 2010, 173-9). Bij de opgraving Hoogkarspel-Tolhuis (Bakker, Woltering & Manssen 1968, 195), Bovenkarspel-Het Valkje (IJzereef & Van Regteren Altena 1991, 65-6) en EnkhuiZEN-Kadijken (Roessingh & Lohof 2011, 138) zijn ook ophogingen waargenomen. De uitwerking van de late bronstijd greppels van Bovenkarspel-Het Valkje is nog niet afgerond, maar zal waarschijnlijk meer duidelijkheid verschaffen over de aard- en aanwezigheid van opgehoogde gronden.

9 IJzereef & Van Regteren Altena 1991, 65.

10 Brandt 1988.

Literatuur

- Bakker, J.A., & W.H. Metz, 1967. Opgravingen te Hoogkarspel IV: Het onderzoek in 1966 van vindplaats F ten ZW van het Medemblikker Tolhuis (voorlopige mededeling), *West-Frieslands Oud en Nieuw* 34, 202-228.
- Bakker, J.A., Ph.J. Woltering & W.J. Manssen 1968. Opgravingen te Hoogkarspel (V). Het onderzoek van vindplaats F in 1967 (voorlopige mededeling), *West-Frieslands Oud en Nieuw* 35, 192-199.
- Bakker, J.A., R.W. Brandt, B. van Geel, M.J. Jansma, W.J. Kuijper, P.J.A. van Mensch, J.P. Pals & G.F. IJzereef 1977. Hoogkarspel-Watertoren: towards a reconstruction of ecology and archaeology of an agrarian settlement of 1000 BC. In: B.L. van Beek, R.W. Brandt & W. Groenman-van Waateringe (eds.) *Ex Horreo*. (Cingula, IV), Amsterdam, 187-225.
- Bakker, J.A. 2004. *Kanttekeningen bij mijn publicaties en enige andere zaken*. Baarn.
- Brandt, R.W. 1988. Aardewerk uit enkele bronstijdnederzettingen in West-Friesland. In J.H.F. Bloemers, (ed.). *Archeologie en oecologie van Holland tussen Rijn en Vlie* (Studies in Prae- en Protohistorie 2), Assen, 206-267.
- Buurman, J. 1979. Cereals in Circles - Crop Processing Activities in Bronze Age Bovenkarspel (the Netherlands). *Festschrift Maria Hopf, Archo-Physika* 8, 21-37.
- Ente, P.J. 1963. *Een bodemkartering van het tuinbouwcentrum 'De Streek'* (Verslagen van landbouwkundige onderzoekingen; 68.16). Bennekom.
- IJzereef, G.J. & J.F. van Regteren Altena 1991. Nederzettingen uit de midden- en late bronstijd bij Andijk en Bovenkarspel. In H. Fokkens & N. Roymans (eds.). *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de Lage Landen (Nederlandse Archeologische Rapporten 13)*, 61-81.
- Roessingh, W. & E. Lohof (eds.) 2011. *Bronstijdboeren op de kwelders. Archeologisch onderzoek in Enkhuizen-Kadijken*. ADC rapport 2200, Amersfoort.
- Roessingh, W. in voorbereiding. Huisplattegronden uit de midden-bronstijd van Bovenkarspel-Het Valkje, West-Friesland, in L. Theunissen & S. Arnoldussen (eds.), *Metaaltijden 1* (congresbundel Metaaltijdendag), Amersfoort.
- Schurmans, M. (ed.) 2010. *Een nederzetting uit de Midden en Late Bronstijd te Medemblik-Schepenvijk II, gemeente Medemblik*. Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 40, Amsterdam.